

Peter Kropotkin

De Verovering van het Brood

Inleiding Marius de Geus

Voorwoord Elisée Reclus

KELDERUITGEVERIJ

Inleiding

Peter Kropotkin en zijn theorie van wederzijdse hulp

*Marius de Geus**

1. Inleiding

Peter Kropotkins *WEDERZIJDSE HULP: EEN FACTOR IN DE EVOLUTIE* is zonder twijfel een van de klassieke teksten in de geschiedenis van de politieke theorieën. Het boek is een van de fundamentele teksten van het anarchisme en heeft al vanaf de publicatie van de Engelse versie in 1902 (*MUTUAL AID; A FACTOR OF EVOLUTION*) aanleiding gegeven tot felle debatten tussen voor- en tegenstanders. *WEDERZIJDSE HULP: EEN FACTOR IN DE EVOLUTIE* kan om verschillende redenen worden beschouwd als Kropotkins beroemdste werk en zijn belangrijkste bijdrage aan het anarchisme. (In 1904 verscheen de eerste Nederlandse uitgave van het boek onder de titel *WEDERKEERIG DIENSTBEToon: EEN FACTOR DER EVOLUTIE*.)

In zijn *MEMOIRES VAN EEN REVOLUTIONAIR* (1899) geeft Kropotkin het meest duidelijk aan wat het omvattende levenswerk is dat hem voor ogen staat. Het voornaamste dat opvalt is dat hij een diepere interpretatie van het anarchisme wil bereiken, in het bijzonder door het nauwe en logische verband te bewijzen tussen de moderne filosofie van de natuurwetenschappen en de anarchistische theorie. Hij wil vooral laten zien 'dat anarchisme meer inhoudt dan alleen maar een bepaalde activiteit en een bepaald idee over een vrije maatschappij; het is een onderdeel van een natuurlijke en sociale filosofie, die op een heel andere wijze ontwikkeld dient te worden dan de metafysische of dialectische methoden die aangewend worden bij de menswetenschappen. Ik zag dat er met dezelfde methoden gewerkt moest worden die ook bij de

* Marius de Geus (1954) is sinds 1976 werkzaam op het vakgebied van de politieke filosofie bij het departement Politieke Wetenschappen aan de universiteit Leiden. Hij schreef onder meer *Organisatiethorie in de politieke filosofie* (1989), *Politiek, milieu en vrijheid* (1993), *Ecologische utopieën* (1996), *Ecological utopias: envisioning the sustainable society* (1999), *De bevrijding van het landschap (samen met ecooloog Thomas van Slobbe)* en *The end of over-consumption: towards a lifestyle of moderation and self-restraint* (2003).

natuurwetenschappen in gebruik zijn: niet echter met als glibberige basis de analogieën zoals Herbert Spencer die aanvaardt, maar op de solide basis van inductie, toegepast op de menselijke instellingen.’

Kropotkin is er derhalve vanaf het begin van overtuigd dat het anarchisme een wetenschappelijk verantwoorde grondslag moet krijgen. Het volstaat naar zijn idee niet om louter utopische plannen te ontwerpen, zonder nauwkeurig geanalyseerd te hebben hoe de bestaande maatschappelijke verhoudingen historisch zijn gegroeid, welke krachten daarin werkzaam zijn en welke tendenties en ontwikkelingen men kan bespeuren. Kropotkin meent dan ook dat hij zelf niet ‘utopisch’ bezig is, aangezien hij niet redeneert over wat van uit zijn gezichtspunt ‘wenselijk’ is, maar over hetgeen zich reeds ontwikkelt in de menselijke samenlevingsverbanden.

Kropotkin weet als een van de eerste politieke filosofen op overtuigende wijze het belang aannemelijk te maken van wederzijdse hulp en onderlinge solidariteit in de evolutie. Tijdens reizen in Siberië in verband met geologische onderzoeken die hij daar verrichtte, was het hem opgevallen dat er weinig te merken was van een bittere strijd om het bestaan bij dieren die tot dezelfde soort behoorden, terwijl deze strijd door de volgelingen van Charles Darwin (1809-1882) als de voornaamste factor van de evolutie werd gezien. Kropotkin ontdekte dat door dieren in grote mate wederzijdse hulp en onderlinge ondersteuning werd verleend en maakt ons duidelijk dat dit wel eens van het grootste belang kan zijn voor het behoud en de evolutie van iedere soort.

Hij benadrukt op intelligente wijze dat het in principe in de aard van de mens ligt om een genereuze houding aan te nemen, opofferingsgezind te zijn en onbaatzuchtig. Wie naar de historie kijkt, zal ontdekken dat over het algemeen in kleinschalige en solidaire gemeenschappen een mentaliteit van onbaatzuchtigheid en altruïsme heeft gezegevierd. Kropotkin weet aan te tonen dat deze mentaliteit van onbaatzuchtigheid nog altijd een krachtige tendens in de samenleving vormt. Zoals wij allemaal weten, zijn ook in de huidige tijd bijvoorbeeld vele burens, kennissen en vrienden bereid om elkaar te helpen en te ondersteunen, zonder hiervoor een directe tegenprestatie te verlangen.

Het centrale probleem is echter volgens Kropotkin dat door de werking van de vrije kapitalistische markt en de opkomst van de hiërarchische staten het eigenbelang en egocentrisme steeds meer worden bevorderd. Door de vrije economische markt worden burgers aangezet om elkaar te beconcurreren en egoïstisch te zijn: het eigen belang wordt door de vrije marktprincipes sterk aangemoedigd. En ook de moderne gecentraliseerde staten verkondigen

voortdurend de boodschap om vooral voor zich zelf op te komen, de eigen belangen te verdedigen, en zich als een slimme, 'calculerende burger' te gedragen. Hierdoor worden de oorspronkelijke solidariteit en dieperliggende neiging tot onbaatzuchtigheid van de mens steeds verder in het nauw gebracht.¹ Kropotkin laat ons overtuigend zien wat de belangrijke redenen zijn voor het onder druk komen staan van de algemene opofferingsgezindheid en het wederzijdse hulp. Hij maakt ons bewust van het feit dat wij de maatschappij veel beter zo kunnen inrichten dat het nastreven van privé-belangen en egocentrisme juist worden verminderd en onbaatzuchtig gedrag stelselmatig wordt gestimuleerd.

Kropotkin geeft in *WEDERZIJDSE HULP, EEN FACTOR IN DE EVOLUTIE* ook een aantal intrigerende argumenten voor de mogelijkheid én de wenselijkheid van een anarchistische, gedecentraliseerde maatschappij zonder formele macht- of dwangstructuren. Als startpunt neemt hij telkens het vrije individu, om van daaruit een vrije, harmonieuze en verenigde samenleving te scheppen. In het boek presenteert hij verschillende aansprekende voorbeelden van een libertaire organisatie van de maatschappij als een ordening van wederzijdse steun waarin niemand de meerdere van een ander is.

Bovendien geeft Kropotkin op geheel vernieuwende wijze uitwerking aan het idee van een anarchistische 'gemeenschap'. Tegenover individualisme en onderlinge competitie benadrukt hij gemeenschapsdenken en samenwerking, met als doel een werkelijke en duurzame menselijke gemeenschap. Zo voorspelt hij dat de voormalige staatstaken zouden worden overgelaten aan het initiatief van vrij opgerichte organisaties, verbonden of gemeenschappen, die overal spontaan zouden opbloeien voor het bevredigen van alle mogelijke en denkbare behoeften. Zo zou een levendige anarchistische maatschappij kunnen ontstaan die uit een veelheid aan organisaties bestaat: gemeenschappen op industrieel, intellectueel en artistiek gebied; gemeenschappen voor voedselvoorziening, scholing, bescherming, enzovoort.

Door onder meer deze essentiële onderwerpen op systematische en diepgravende wijze uit te werken in zijn *WEDERZIJDSE HULP, EEN FACTOR IN DE EVOLUTIE* heeft Peter Kropotkin op vernieuwende wijze bijgedragen aan de anarchistische theorievorming. Het kan uiteraard niet worden ontkend dat de geschriften van bijvoorbeeld William Godwin (1756-1836), Pierre-Joseph Proudhon (1809-1856) en Michael Bakoenin (1814-1876) de basis hebben gelegd voor de algemene anarchistische ideeënvorming, maar Kropotkins *WEDERZIJDSE HULP* komt als enige boek de eer toe het anarchisme te hebben

voorzien van een aansprekende wetenschappelijke achtergrond en een zorgvuldig uitgewerkte ethisch-filosofische en morele basis.²

2. Leven en werk

Peter Kropotkin werd geboren in Moskou in het jaar 1842. Zijn vader was officier in het leger van Tsaar Alexander de Tweede en bezat een groot landgoed met meer dan 1200 lijfeigenen. Op vijftienjarige leeftijd werd de jonge Kropotkin lid van het pagekorps van de tsaar en volgde hij een opleiding die voorbereidde op een carrière in het leger. Na het afronden van zijn militaire opleiding in 1862 koos hij voor detachering in Siberië. De vijf jaar die hij vervolgens in Siberië doorbracht, veranderden zijn leven. Hij ontmoette mensen uit alle rangen en standen en kreeg de gelegenheid kennis te maken met de zeden en gewoonten van de gewone boeren.³

In deze periode kwam hij tot het fundamentele inzicht dat bij werkelijk belangrijke aangelegenheden hiërarchie en discipline niet effectief zijn en dat het onverstandig is om aan een klein aantal leiders de bestuursmacht over te dragen. Hij raakte overtuigd van het belang en de rol van het gewone volk bij de totstandkoming van belangrijke historische gebeurtenissen en van de voordelen van semi-communistisch georganiseerde dorpsgemeenschappen. In Siberië kwam geleidelijk zijn anarchistische filosofie tot ontwikkeling waarin de nadruk ligt op autonomie van het individu en een maatschappij wordt nagestreefd zonder gecentraliseerde en hiërarchische staat.⁴

Van 1867 tot 1872 studeerde Kropotkin geologie, geografie, wiskunde en biologie in St. Petersburg. Hij verwierf aanzien met publicaties over de geologische ontwikkeling van Azië en werd uitgenodigd om secretaris te worden van het Russisch Geografisch Genootschap. Kropotkin gaf echter de voorkeur aan het ontwikkelen van politieke activiteiten. In 1872 maakte hij zijn eerste reis naar West-Europa en kwam in contact met de Internationale Arbeidersassociatie. Cruciaal was zijn ontmoeting met leden van de zogenaamde Jurafederatie. Deze federatie zou een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van het socialisme door er een niet-regeringsgebonden, ‘anarchistische’ tendens aan toe te voegen.⁵

Na dit verblijf in Zwitserland keerde Kropotkin terug naar Rusland waar hij zich aansloot bij de radicale Tsjajkovsky-groepering, een geheime groep van jonge intellectuelen die zich bezighield met revolutionaire activiteiten. Het duurde echter niet lang of Kropotkin werd opgepakt en ervan beschuldigd tot een geheim genootschap te behoren en samen te zweren tegen de Tsaar (in 1874). Hij

werd opgesloten in de beruchte Peter-Paulsvesting in St. Petersburg. Na twee jaar eenzame opsluiting belandde hij in een militair hospitaal, waaruit hij met behulp van vrienden op spectaculaire wijze wist te ontsnappen. Hierna verbleef Kropotkin enkele jaren in Zwitserland, tot hij in 1881 op verzoek van de Russische regering het land werd uitgezet. Hij verhuisde naar Frankrijk waar hij het tijdschrift *LE RÉVOLTE* oprichtte en een begin maakte met het schrijven van anarchistische pamfletten en artikelen. In 1883 werd hij wederom gearresteerd en zat drie jaar lang gevangen in de gevangenis van Clairvaux. Na zijn vrijlating en uitzetting uit Frankrijk vertrok hij in 1886 met zijn vrouw en dochter naar Engeland, waar hij ruim dertig jaar verbleef.⁶

Om in zijn levensonderhoud te voorzien schreef Kropotkin artikelen over geografische onderwerpen en boekbesprekingen voor wetenschappelijke tijdschriften. Het grootste gedeelte van zijn tijd besteedde hij echter aan het verder uitwerken van zijn anarchistische theorieën. Zijn onderzoekingen leidden hem tot het blootleggen van bepaalde libertaire tendenzen in de maatschappij die een indicatie vormden voor de toekomst. Gedurende zijn verblijf in Engeland schreef Kropotkin zijn belangrijkste theoretische bijdragen aan het anarchisme waaronder *LA CONQUÊTE DU PAIN* (1892, Nederlandse vertaling *DE VEROVERING VAN HET BROOD*, 1894; van dit boek is ook een heruitgave bij Kelderuitgeverij verschenen), *L'ÉTAT, SON RÔLE HISTORIQUE* (1897 Nederlandse vertaling, *DE STAAT, ZIJN ROL IN DE GESCHIEDENIS*, verschillende malen heruitgegeven o.a. in 1929), *FIELDS, FACTORIES AND WORKSHOPS* (1899, Nederlandse vertaling *LANDBOUW EN INDUSTRIE, HOOFD- EN HANDENARBEID VEREENIGD*, 1902), en *MUTUAL AID; A FACTOR OF EVOLUTION* (1902, Nederlandse vertaling *WEDERKEERIG DIENSTBEToon: EEN FACTOR DER EVOLUTIE*, 1904). In deze boeken analyseerde hij de economische, sociale en politieke ontwikkeling van de westerse landen en ontvouwde hij het ideaal van een vrije en egalitaire samenleving naar anarchistisch-socialistisch model.⁷

Het uitbreken van de Russische revolutie in 1917 markeerde de laatste levensfase van Kropotkin. Na meer dan veertig jaar ballingschap keerde Kropotkin op 75-jarige leeftijd terug naar Rusland. In juni 1917 arriveerde hij in St. Petersburg, verwelkomd door een grote massa aanhangers. Kerensky, die sinds juli 1917 minister-president was, bood Kropotkin een plaats aan in de voorlopige regering als minister van onderwijs, die hij echter niet accepteerde. Na het grijpen van de macht door de bolsjewieken in oktober 1917 raakte Kropotkin al snel teleurgesteld over de resultaten van de revolutie. Hij ontmoette Lenin meermalen en trachtte, overigens zonder succes, invloed uit te oefenen op de

revolutie. Actief schrijvend aan een lijvig boek over ethiek (ΕΘΙΚΑ, postuum uitgegeven in 1922, Nederlandse vertaling ΕΘΙΚΕΚ 1932) overleed Kropotkin op 79-jarige leeftijd in 1921. Zijn begrafenis was een indrukwekkende politieke manifestatie, waaraan meer dan 20.000 mensen deelnamen. Het was de laatste gelegenheid dat anarchisten openlijk konden demonstreren tegen het toenmalige Sovjet-regime.⁸

3. Kropotkins theorie van wederzijdse hulp

Op basis van zijn wens het anarchisme een wetenschappelijke grondslag te geven, onderzoekt Kropotkin in *WEDERZIJDSE HULP, EEN FACTOR IN DE EVOLUTIE* de achtergronden van de evolutie. Volgens Charles Darwin en zijn volgeling T.H. Huxley is de harde strijd om het bestaan de belangrijkste factor van de evolutie; het leven bestaat uit een voortdurende strijd en de sterksten zullen overwinnen. Gedurende zijn eerdere verblijf in Siberië had Kropotkin echter ontdekt dat dieren als marmotten, herten en wolven in gemeenschapsverband leven en door vormen van samenwerking hun voortbestaan veilig weten te stellen. Er bestaat wel strijd *tussen* de verschillende diersoorten, maar *binnen* een soort is onderlinge strijd beperkt. De diersoorten die in hoge mate gebruik maken van vormen van onderlinge hulp hebben volgens hem een duidelijk voordeel en floreren over het algemeen. Onderlinge strijd blijkt juist schadelijk voor de soort en de fundamentele natuurwet is die van 'wederzijdse hulp'.

Op basis van antropologische onderzoeken concludeert Kropotkin dat ook voor de mens geldt dat onderlinge hulp, onbaatzuchtigheid en samenwerking een doorslaggevende factor vormen in de evolutie. Al sinds de pre-historie leven de mensen in hechte gemeenschappen, waarin zij samenwerkten in plaats van te vechten met de stamgenoten om te voorzien in de eerste levensbehoeften. De mensheid heeft zijn ontwikkeling juist te danken aan de opofferingsgezindheid en de samenwerkingsgeest die fundamenteel zijn voor de menselijke natuur. Bij primitieve natuurvolkeren is dit het geval, maar evengoed ten tijde van de opkomst van de dorpsgemeenschappen en later de Middeleeuwse steden, waarin Kropotkin het hoogtepunt ziet van uitingen van solidariteit en wederzijdse hulp.

Als voorbeeld van wederzijdse hulp bespreekt hij de broederschappen of gildes uit de Middeleeuwen. De gildes kenden reeds tal van sociale regelingen om ziekte en andere tegenslagen van de leden op te vangen. In de loop van de zestiende eeuw zijn het volgens Kropotkin de gecentraliseerde staten die

een einde trachtten te maken aan deze vormen van vrijwillige samenwerking en onderlinge hulp, om op deze wijze de macht in de maatschappij naar zich toe te trekken.⁹

De nieuwe gecentraliseerde staten probeerden bij de burgers gehoorzaamheid, onderdanigheid en discipline af te dwingen. De staat betekent voor Kropotkin een centralisatie van macht op een bepaald grondgebied bij een kleine groep heersers. De staat vormt een geconcentreerde macht waarmee minderheden hun wil kunnen opleggen aan de massa; een instrument met behulp waarvan een kleine groep bevoorrecht de massa kan uitbuiten. Door de werking van de staat kunnen de bezittende elites hun macht uitbreiden en hebben zij het vermogen om een naar verhouding groot gedeelte van de maatschappelijke opbrengsten voor zichzelf op te eisen.

Deze staatskritiek van Kropotkin heeft overigens niet alleen betrekking op autoritaire monarchieën, maar ook op gedemocratiseerde republieken, aangezien ook deze leiden tot een uitbuiting van de massa door bezittende elites. Zijn conclusie is dat de moderne staat de grootste hindernis is voor het bereiken van een maatschappij die is gebaseerd op onbaatzuchtigheid, vrijheid en gelijkheid.¹⁰ Het ontmantelen van de staat is naar zijn idee dan ook de enige weg die leidt naar solidair gedrag van de mens, bevrijding van het individu en vooruitgang van de maatschappij.

Dit verklaart ook direct waarom Kropotkin in zijn *WEDERZIJDSE HULP* zoveel aandacht besteedt aan de evolutietheorie en het belang van praktijken van wederzijdse hulp in de samenleving. Wanneer men ervan uitgaat dat de mens telkens naar meer macht streeft en dat onderlinge strijd en oorlog de essentiële vormen van de menselijke natuur, dan is het verdedigbaar te stellen dat een autoritaire en machtige staat noodzakelijk is, die de vrede en veiligheid moet verzorgen, zoals in de politieke filosofie van de Engelse denker Thomas Hobbes (1588-1679).¹¹ Wie daarentegen aannemelijk weet te maken dat solidariteit, onbaatzuchtigheid en wederzijdse hulp in de geschiedenis de voornaamste factoren zijn, kan volhouden dat de mens ook zonder een machtige staat op vreedzame wijze kan samenleven, zoals in de politieke theorie van het anarchisme wordt beredeneerd.¹²

Kropotkin wil aantonen dat er een reëel alternatief is voor het moderne staatsapparaat. De staat is naar zijn inzicht slechts een van de vele mogelijke vormen van maatschappelijke organisatie en een met een heel tijdelijk karakter. De onderdrukkende kapitalistische staat verkeert volgens hem in een proces van ontbinding en zal op den duur geleidelijk plaatsmaken voor een libertair

netwerk van vrijwillig aangegane samenwerkingsverbanden in de lijn van het wederzijdse hulpprincipe.

In *WEDERZIJDE HULP* laat Kropotkin uitgebreid en helder zien dat de praktijken van het elkaar steun verlenen en bijstaan in zijn tijd allesbehalve aan hun einde zijn. Buiten het domein van de staat is er een geheel van vrijwillig aangegane samenwerkingsverbanden, bestaande uit duizenden vrije organisaties voor verschillende doeleinden. Het Europa van de negentiende eeuw is bezaaid met talloze vrijwillige associaties, ten behoeve van onderwijs, landbouw, industrie, kunst, wetenschap, sport.

Men kan hierbij denken aan landbouwcoöperaties, vakverenigingen, culturele verenigingen, wetenschappelijke genootschappen, enzovoort. Deze vrijwillige gemeenschappen beginnen zich in de negentiende eeuw volgens Kropotkin steeds meer uit te breiden en vervullen vele belangwekkende functies, die de gecentraliseerde staten zich op een eerder moment hadden toegeëigend. Dit is nu de krachtige ‘tegen de staat’ gerichte tendentie die Kropotkin overal in zijn dagen ontwaart, een ontwikkeling die teruggrijpt op het principe van wederzijdse hulp dat in zijn visie als een soort constante rode draad door de geschiedenis van de mensheid loopt.

4. Enkele kritische kanttekeningen

Kropotkins theorie van wederzijdse hulp is baanbrekend geweest voor de anarchistische politieke theorievorming en heeft velen de ogen geopend voor het bestaan van solidariteit, onbaatzuchtigheid en wederzijdse hulp in de geschiedenis van de mensheid. De vraag kan echter worden opgeworpen of Kropotkins beschrijving van de menselijke geschiedenis ook werkelijke een echte uitontwikkelde ‘evolutietheorie’ genoemd mag worden. Volgens sommige critici geeft Kropotkin weliswaar een groot aantal geloofwaardige voorbeelden uit de dieren- en mensenwereld die het beeld bestrijden dat onderlinge strijd en oorlog bij soortgenoten overheerst, maar wordt hierdoor niet ‘wetenschappelijk’ aangetoond dat de mate van wederzijdse hulp in de toekomst consequent zal ‘toenemen’ als we verder op de evolutionaire ladder stijgen.¹³

Men kan Kropotkin ook bekritisieren omdat hij naar verhouding wel erg positief is over de aard van de menselijke natuur: de mens is volgens hem in wezen deugdzaam, bereid om zich voor de samenleving in te spannen, gericht op de belangen van de anderen, en in staat om zonder gezag harmonieus samen te leven. Men kan zich echter afvragen op dit niet een te eenzijdige en te beperkte visie op de natuur van de mens inhoudt. Op basis van dit gegeven

stellen tegenstanders van het anarchisme dat niet voor de volle honderd procent aannemelijk valt te maken dat Kropotkins ideale maatschappelijke ordening zonder uitgebreide en centrale staat min of meer vanzelfsprekend vreedzaam en harmonieus zal zijn. Zij voeren aan dat egoïsme en het streven naar eigen belang en macht in de praktijk evengoed deel uitmaken van de menselijke natuur als solidariteit en wederzijdse hulp.

Een ander punt van kritiek tegen Kropotkins ideale anarchistische samenleving is de laatste jaren verwoord door de 'rationele keuze-keuzetheoretici'. Zo besteedt de Amerikaanse denker Mancur Olson in zijn *THE LOGIC OF COLLECTIVE ACTION* aandacht aan het sociale verschijnsel dat onder bepaalde omstandigheden personen en groepen zich kunnen gaan gedragen als zogenaamde 'free-riders'.¹⁴ Dit is het fenomeen dat egoïstische, rationeel calculerende individuen en groepen zullen proberen te profiteren van bepaalde collectieve goederen, maar er niet voor willen betalen. Volgens diverse rationele keuzedenkers kan alleen een bovenindividuele instantie – een staat – ervoor zorgen dat parasitair gedrag wordt doorbroken en wordt 'afdwongen' dat iedereen zijn aandeel levert. Zij stellen dat ook al heeft men vertrouwen in Kropotkins analyse dat solidariteit, onbaatzuchtigheid en wederzijdse hulp in de geschiedenis de voornaamste factoren zijn, er uiteindelijk toch een kans blijft bestaan dat niet alle individuen en groepen in een anarchistische maatschappij even solidair en altruïstisch zullen handelen.

Verder vertoont Kropotkin een opvallend groot vertrouwen in sociale controle als vervanging van hiërarchie, macht en regelgeving. Oorspronkelijk hebben de mensen volgens hem geleefd in kleine gemeenschappen waar traditie overheersend was. Deze hechte gemeenschappen bezaten een code van gebruiken, zeden en regels, ongeschreven en niet afdwingbaar door autoriteiten, die van jongs af aan werd aangeleerd en zonder morren werd geaccepteerd. De toekomstige anarchistisch-socialistische maatschappij zou moeten afzien van centrale wet- en regelgeving en zou net als de vroegere gemeenschappen moeten worden geregeerd door sociale en morele gewoonten.

Kritische onderzoekers van het anarchisme wijzen er echter op dat de morele code van een kleinschalige gemeenschap heel goed conformisme kan afdwingen: men moet zich aanpassen aan de gemeenschap. Een openbare mening of publieke opinie kan volgens hen evengoed dwangmatig zijn als een centraal gezag. Zij stellen dat juist in hechte, solidaire en kleinschalige gemeenschappen het probleem van individuele onvrijheid door de sociale controle en overheersing van de groep zich in verhevigde mate kan voordoen.

De sociale controle en het gewicht van de traditie zouden dan wel eens kunnen uitwerken in de richting van een ongewenste conformiteit en uniformiteit.¹⁵ Hoe zou Peter Kropotkin zich op basis van zijn eigen anarchistische theorie tegen deze moderne kritiek kunnen verweren? Het belangrijkste weerwoord van Kropotkin tegen deze critici zou naar mijn idee uit drie argumenten kunnen bestaan. In de eerste plaats zou hij kunnen inbrengen dat mensen van nature zowel egoïstische als altruïstische karaktertrekken bezitten. Het hangt in de praktijk van alledag vooral af van de specifieke maatschappelijke omstandigheden welke karaktereigenschappen op een bepaald moment overheersend worden. Het ontbreken van altruïsme wordt veelal juist veroorzaakt *doordat* de mensen al langere tijd onder het gezag van een onderdrukkende staat hebben geleefd die stelselmatig egoïstische gedragingen bevordert. Wie echter is opgegroeid in een minder competitieve anarchistische gemeenschap zal veel eerder geneigd zijn om altruïstisch te zijn en stelselmatig aan de anderen wederzijdse hulp te verlenen.

In de tweede plaats zou Kropotkin kunnen inbrengen dat een van de grootste dilemma's voor het anarchisme nu eenmaal is dat de moderne kapitalistische staat heel bewust een beleid heeft gevoerd om het functioneren van goed werkende solidaire gemeenschappen aan te tasten en kapot te maken. De kapitalistische staat heeft echt alles in het werk gezet om haar functionele alternatief – een onbaatzuchtige, anarchistische maatschappij gebaseerd op de vrijheid van het individu en de spontane werking van lokale gemeenschappen – onmogelijk te maken.¹⁶

In de derde plaats zou Kropotkin kunnen beargumenteren dat gemeenschap en vrijheid niet per definitie op gespannen voet hoeven te staan. De principiële tegenstelling tussen vrijheid en gemeenschap doet zich wél voor in de moderne liberaal-democratische samenleving zoals wij die tegenwoordig kennen, maar hoeft niet te bestaan in een communautaire anarchistische samenleving waarin van jongs af aan de nadruk is gelegd op respect voor de eigenheid en autonomie van het individu.

In de wereldgeschiedenis zijn vele voorbeelden aanwezig van dergelijke libertaire gemeenschappen waarin volop de ruimte bestaat voor het geven van kritiek, het formuleren van een zelfstandige mening en het autonoom participeren in de economische, sociale en politieke besluitvorming. Vanuit dit perspectief kan worden volgehouden dat individuele vrijheid wel degelijk mogelijk is in een anarchistische gemeenschap en dat sociale controle en conformisme in een libertaire maatschappij geen fundamentele problemen hoeven te vormen.¹⁷

5. Moderne relevantie

Peter Kropotkin kan naar mijn idee met recht de meest belangwekkende theoreticus van het anarchisme worden genoemd. Met zijn boek *WEDERZIJDSE HULP, EEN FACTOR IN DE EVOLUTIE* heeft Kropotkin zich weten te scharen onder de prominente denkers van de geschiedenis van de politieke filosofie. Al in zijn tijd genoot hij groot aanzien vanwege zijn streven om een systematische en samenhangende theorie van het anarchisme te ontwikkelen. Door middel van diepgravende onderzoekingen en het schrijven van omvangrijke boekwerken is hij erin geslaagd deze taak te volbrengen. Zijn algemene ethische benadering van de menselijke soort en zijn revolutionaire pleidooi voor een vrijheidslevende, opofferingsgezinde en rechtvaardige maatschappelijke ordening worden terecht nog altijd door velen bewonderd.

Ondanks enkele kritische kanttekeningen die bij zijn denkbeelden geplaatst kunnen worden, blijven de ideeën van Kropotkin in deze post-moderne tijd aandacht verdienen. De voornaamste bijdrage van Kropotkin is wel dat hij de rol van onbaatzuchtigheid, wederzijdse hulp en onderlinge solidariteit in de evolutie heeft verhelderd en het sociaal-darwinisme van een leerzame en zinvolle kritiek heeft voorzien. Zijn geschriften bevatten nog altijd scherpzinnige analyses van de moderne industriële maatschappij en kunnen alternatieve ideeën aanreiken over onderwerpen als de aard van de mens, sociale rechtvaardigheid, kwaliteit van arbeid, integrale en universele scholing van de burger, de waarde van de natuur, en duurzame ecologische ontwikkeling.

Al met al kan Kropotkins *WEDERZIJDSE HULP, EEN FACTOR IN DE EVOLUTIE* na ruim honderd jaar waarin de wereld ingrijpend is veranderd ons niet precies aangeven hoe wij tegenwoordig te werk moeten gaan. Maar wel kan het boek nog altijd op verrassende wijze inzicht verschaffen in een aantal normatief bepaalde, maar zorgvuldig beargumenteerde en verhelderende basisideeën, en ijk- of weegpunten die een mogelijke en plausibele richting aangeven voor een principieel meer solidaire, rechtvaardige en vrijheidsgerichte inrichting van de maatschappij.¹⁸

Voetnoten

- [1] Zie ook het leerzame artikel van Cyrille Offermans, 'Een hemels genoeg, of de dreigende teloorgang van de onbaatzuchtigheid', in *NRC Handelsblad*, Opinie & Debat, zaterdag 4 september, Rotterdam: Dagblad Unie, 2004.
- [2] Zie bijvoorbeeld William Godwin, *Enquiry concerning political justice*, Pierre-Joseph Proudhon, *Qu'est ce que la propriété* en *De l'idée générale de la révolution au 19ième siècle*, en Michael Bakoenin, *Gesammelte Werke*.
- [3] Zie Peter Kropotkin, *Memoirs of a revolutionist*, New York: Dover publications, 1971, hoofdstuk 4.
- [4] George Woodcock en I. Avakumovic, *The anarchist prince: a biographical study of Peter Kropotkin*, New York: Schocken, 1971.
- [5] Peter Marshall, *Demanding the impossible: a history of anarchism*, London: Fontana Press, 1993, pp. 309-339.
- [6] Paul Avrich, *Anarchist portraits*, Princeton: Princeton University Press, 1988.
- [7] Zie ook Paul Avrich, 'Peter Kropotkins ethisch anarchisme', in Frans Boenders (redactie), *De volle vrijheid*, Brussel: Manteau 1976.
- [8] Martin A. Miller, *Kropotkin*, Chicago: The University of Chicago Press, 1976, hoofdstuk 2.
- [9] Zie voor een nadere analyse, *Peter Kropotkin, The state: its historic role*, London: Freedom Press, 1977.
- [10] Ibid.
- [11] Zie Thomas Hobbes, *Leviathan*, Middlesex: Penguin Books, 1996.
- [12] Voor een interessante analyse, zie Thom Holterman, *Recht en politieke organisatie*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1984.
- [13] Ontleend aan het encyclopedische artikel over Peter Kropotkin in *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, Oxford: Basil Blackwell, p. 271.
- [14] Mancur Olson, *The logic of collective action*, Massachusetts: Harvard University Press.
- [15] Zie ook Marius de Geus, *Organisatietheorie in de politieke filosofie*, Delft: Eburon uitgeverij, 1989, p. 157.
- [16] Zie bijvoorbeeld Michael Taylor, *Community, Anarchy & Liberty*, Cambridge: Cambridge University Press, 1982, pp. 55-56.
- [17] Zie voor een heel leerzame analyse: Michael Taylor, *Community, Anarchy & Liberty*, hoofdstuk 4.
- [18] Voor meer over de actualiteit van het anarchisme: zie bijvoorbeeld het anarchistisch tijdschrift *De AS*, Moerkapelle: Stichting de AS. Internet: <http://www.geocities.com/deasn/>.